

**UNIVERSITATEA "BABEȘ-BOLYAI"
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE HUNGAROLOGIE
INSTITUTUL DE LITERATURA MAGHIARĂ**

**DIALOGUL TEXTELOR
ROMANELE ȘI SOCIOGRAFIA LUI ZÁVADA PÁL**

**Îndrumător științific:
PROF. UNIV. DR. ORBÁN GYÖNGYI**

**Doctorand
BUCUR TÜNDE CSILLA**

**Cluj-Napoca
2013**

I.	INTRODUCERE	7
II.	SOCIOGRAFIA ISTORIEI FAMILIEI ȘI A SATULUI	10
	1. GEN LA LIMITĂ	10
	a. Genul sociografiei: apariția și părerile de început despre ea	10
	2. ISTORIA UNEI SOCIOGRAFII	19
	a. Ediția din 1986	23
	b. Ediția din 1991	26
	c. Ediția din 2006	33
	3. LITERATURĂ DE FAPTE VERSUS BELETRISTICĂ	35
III.	NARAȚIUNEA EU-LUI ÎN TRADIȚIE ȘI ISTORIE	40
	1. CONCEPȚIILE ISTORIEI	40
	2. ROMANUL ISTORIC POSTMODERN	46
	3. ISTORIA ÎN SCRIERILE LUI ZÁVADA	51
	4. VIEȚI ÎN ISTORIE	52
	5. NARATORUL AUTOREFLEXIV	61
IV.	TRADIȚIA ȘI ISTORIA VĂZUTĂ DE NOI	70
	1. DIALOGUL (ÎNCERCARE) PLANURILOR TEMPORALE	70
	2. TRECUTUL ÎN MREAJA ISTORIEI	80
	3. CINE E MAGHIAR?	92
	4. SUMAR (CAPITOLUL AL TREILEA ȘI A PATRA)	99
V.	POSSIBILITĂȚILE NARAȚIEI	103
	1. EXPERIENȚELE LIMITEI	104
	2. AUTOPORTRETE DEZ-SCRISE: FORMELE EU-LUI	109
	a. Chipul jurnalelor	111
	b. Chipul biografiilor	119
	3. UN "NOI" ÎN SCHIMBARE	125
	a. Totul, ce l-am văzut (<i>Minden, amit láttunk</i>)	125
	b. Corpul nostru (de texte) străin	132
	4. SUMAR	138
VI.	"TRECERI DE FRONTIERĂ" ALE GENURILOR	143
VII.	COR ISTORIC ÎN DRAME	153
VIII.	CHIPUL NOSTRU STRĂIN	166
IX.	CONCLUZII, ÎNSUMĂRI	178
X.	BIBLIOGRAFIE	184
XI.	ANEXE	193

Cuvinte cheie: Tradiție, sociografie, secolul XX, concepția istoriei, tratarea istoriei, romanul istoric postmodern, proceduri narrative, schimbare de gen, liminalitate, fotografie.

Rezumat

În centrul disertației mele stau sociografia și romanele lui Závada Pál. Pornesc de la ipoteza că scrierile sociografice și literare ale lui Závada nu pot fi separate, tratarea istoriei, procedurile narrative, schimbările și reinterpretările de gen, personajele pasagere cuprinse în ele, istorisirile leagă operele. Diferitele corpuri de texte dialoghează între ele, se reinterpretează, se scriu mai departe unul pe celălalt.

Susțin că procesul de formare a sociografiei zavadaniene arată o mișcare fermă dinspre obiectivitatea științifică înspre beletristică. Prin parcurgerea istoriei de genuri a sociografiei din Ungaria încerc să localizez sociografia lui Závada; cu analiza amănunțită și comparativă a celor trei ediții¹ vreau să arăt direcțiile acestei evoluții: dinspre sociologia științifică înspre beletristică, dinspre macronivele înspre micronivele, dinspre obiectivitatea discursului istoric asigurat de aparatul științific înspre istorisirea subiectivă, perspectivă, determinată de limbă.

Susțin în același timp, că concepția istoriei și tradiției în operele sociografice și beletristice ale lui Závada nu pot fi separate, cum nu pot fi separate nici de concepția postmodernă a istoriei și nici de concepția istoriei în literatura postmodernă. Baza teoretică a analizei mele este asigurată de lucrările teoretice ale cercetătorilor expresiilor lingvistice și ale concepției narrative. După introducerea teoretică lucrarea continuă cu interpretarea amănunțită a romanelor lui Závada Pál. Pe parcursul interpretării romanelor cu ajutorul reperelor din introducerea teoretică, voi căuta răspunsul la întrebarea: cum rescriu romanele istoria maghiară a secolului XX, și cum trasează o perspectivă prin care putem surprinde evenimentele traumatice ale secolului, care au efecte și în prezent,

---

¹ Nu fac parte din analiză celelalte scrieri sociografice, respectiv studiile sociografice ale lui Závada, needitate în volume autohtone.

jocurile macro- și microistoriei, relația individului din secolul XXI cu trecutul și posibilitățile dialogului trecut-prezent.

În prima ediție a sociografiei încercarea de a povesti obiectiv trecutul s-a dovedit neproductivă stabilind niște limite dure, care au îndrumat narația spre libertatea fictivă a beletristicii; presupun deci că romanele și edițiile de mai târziu ale sociografiei pot fi concepute ca experimente, căutări de drum, posibilități găsite la povestirea trecutului. Autorul în nuvelele² și romanele sale prezintă noi posibilități narative (relația eu-tu, punctul de vedere *noi*, cor, schimbarea punctelor de vedere narative, dialogul textelor, structuri complexe de roman, mișcarea personajelor prin rețele), tratarea textelor izvorând din concepția trecutului, fragmente de texte din opere literare și istorice, introducerea limbilor în texte. Aceste mozaicuri și relația, dialogul între ei creează romanul. Závada în operele sale rescrie momente din istoria secolului XX, deconstruiește narativele canonizate, prezintă părți din istorie care au fost reduse la tăcere, deschide noi perspective lărgind în acest fel orizontul.

Recepția literară atribuie titlul de trilogie celor trei romane ale lui Závada. Susțin că este vorba de mai mult: sociografia și romanele lui Závada – concepția lor despre istorie, tratarea tradiției, procedurile narative, schimbările de genuri literare, personajele pasagere în părțile de povestire repetate – creează un spațiu de texte comune, unde transcriu hotarele între domeniile științifice, literare și genuri literare, scrierile separate pot fi citite ca un șirag de romane, deschizând noi dimensiuni ale interpretării.

În anul 2010, când am început cercetările, nuvelele și dramele n-au constituit obiectul analizei, de aceea titlul tezei de doctorat conține numai romanele și sociografia. Volumul de nuvele apărut în 1996 este în strânsă legătură și cu sociografia, și cu romanele. Concepția de istorie și tehnica narativă este analoagă cu cele din romane și din sociografie. În timpul cercetării, în anul 2012 a mai apărut un volum de drame, care este la fel strâns legat de romane³. Conține varianta dramatizată a trei dintre romane, și presupun că aceste drame sunt creații autonome, care scriu mai departe romanele, și sunt o parte a dialogului dintre texte, a spațiului creat de sociografie, respectiv de romane.

---

² Nu analizez nuvelele needitate ale lui Závada.

³ Nu analizez dramele și teatrul radiofonic al lui Závada

Despre creațiile lui Závada Pál încă nu a fost elaborată o lucrare de analiză comparativă. Este vorba despre opera de viață, despre procesul de creație a scriitorului mereu în formare și transformare. Acest lucru mi-a îngreunat munca, dar a însemnat și o provocare. Závada Pál operează în continuu cu noi registre, deschide orizonturi noi, întregește textele operei sale. În disertație am pus în context romanele, dramele și sociografia autorului, am oglindit aceste creații între ele, am prezentat noi puncte de vedere pentru recitirea textelor.

Scopul disertației mele a fost de a prezenta noi puncte de vedere adecvate pentru interpretarea textelor apărute în volume, de a pune noi întrebări prin care opera lui Závada va fi accesibilă. Závada este un autor cu pregătire profesională științifică, astfel activitățile sale științifice și literare sunt bine delimitate. Am început lectura sociografiei și literaturii acestui autor cu presupunerea că scrierile s-au influențat fertil și se întregesc unul pe celălalt, iar textele dialoghează între ele. Presupunerea mea s-a dovedit a fi adevărată: suspendarea limitei între știință și literatură a dat interpretării noi dimensiuni, și, lăsând la o parte întrebările referitoare la limitele genurilor literare, întrebările adresate sunt mai adecvate trecutului, descrierea individului, a societății și istoriei sunt mai reale.

Nașterea sociografiei "*Kulakprés*" a fost influențată de faptul că autorul a găsit în podul casei părintești scrisori, acte și fotografii din trecut, din aceste documente s-a format istoria familiei. Această istorie familială a fost întregită de cercetări privind istoria satului, interviuri, culegeri de date, documente (scrisori, fotografii, acte), parcurgerea presei din epocă și a surselor istoricești. Din această cauză – deși putem observa îndepărtarea de concluziile bazate pe date – sociografia rămâne pe terenul științei. Pretenția de a fi autor autentic, care se vede din primul moment, se va realiza legat de un alt gen literar. Schimbarea se întâmplă în anii 90, când Závada se întoarce de la cercetările sociografice, culegerea de date științifice spre scrierile literare. El declara despre această cotitură, că a făcut-o din pricina schimbărilor din viața politică și socială, totodată intrând și în redacția periodicii "*Holmi*", dar asupra convertirii lui a avut influență și experiența în domeniul poeziei epice, a textelor științifice, respectiv lărgirea cadrelor amintirilor și excitarea libertății de a scrie.

Caracteristica cea mai importantă în receptarea acestor opere este faptul că criticile încearcă cu puteri unite să găsească locul sociografiei în opera beletristică. Voința

apropierii sociografiei de literatură este caracteristică oricărei scrieri critice, de pildă pe coperta unui volum putem citi: ”Pe paginile ”*Kulakprés*” este prezentată baza istorică a romanelor-Závada”. Deși majoritatea scrierilor critice menționează că este vorba despre a treia ediție a lui ”*Kulakprés*”, și subliniază că acesta a trecut prin multiple schimbări, nu fac analize comparative⁴: remarcă numai schimbarea documentelor fotografice. Lângă schimbarea fotografiilor tehnicile de povestire, tratarea textelor, reprezentările formează un segment determinant⁵. Sociografia este tratată ca o sursă a romanelor, ”material adus”, sursa spațiului și timpului din romane. Autorul în sociografia sa a dezvoltat practica scrierii, cunoașterea satului, a societății și a omului, care sunt criteriile nașterii romanelor⁶.

Scrierile literare sunt strâns legate de sociografie. Așa cum am văzut, tema, istoria și personajele lui ”*Kulakprés*” apar și se renasc în romane, și este important cunoașterea vieții, gândirii, limbajului și istoriei personajelor din sociografie. Acest sat creat în spațiul ficțiunii devine sursa, mediul social în lumea romanelor. Tot atunci, în romane, este realizat aceea dimensiune care lipsește din sociografie: aducerea oamenilor din sat mai aproape prin prezentarea problemelor, gândurilor, părerilor, vieților personale (formează excepție scrisorile citate în sociografie cu tehnica prezentării asemănătoare cu cea a romanelor).

---

⁴ Excepția îl constituie scrierea lui Dosa Mariann, care schițează o analiză comparată ale celor trei ediții. Dosa 2007.

⁵ „Fotografia ca recuzită literară este alături de operele lui Zavada: în această ediție însă mulțumit arhivei digitale din Totkomlos condus de Kancso Janos altfel se dezvaluie ceea ce din cauza genurilor restricționante nu poate să se facă de ”văzut” în romane chiar într-un capitol al volumului de proză ”*Mielőtt elsötétül*” personajele comentează fotografii de familie și de istorie locală. Este vorba despre comentarii, parafraze și acolo. Se pare rândul de descrieri al fotografiilor ar prinde viață în această carte” (Bombitz 2007).”

„Autorului se deschide un puțin spațiu de joc – dacă nu și în textul principal strict (în mai mică parte luat din arhiva familiară, în mai mare parte din arhiva din Totkomlos) atunci în sortarea și comentarea fotografiilor-ilustrații. La rândul acesta lărgeste cercul de sarcini al ilustrării textuale și fotografice în unele cazuri chiar dezleagă de textul principal compensând șirele de date sumbre, chiar sterpe ale monografiei.[...]. Nu mai vorbind despre faptul că comentariile lui Zavada se direcționează înspre ce nu poate fi văzut pe fotografii numai bănuie, și în felul asta poate fi în mai multe feluri apropiată, interpretată, ghicită.” (Bazsanyi 2007)

(N.B. tradusă de către mine, B.T.Cs.)

⁶ Csuhai 2007, Ferch 2006, Bazsanyi 2007.

Romanele pot fi interpretate ca continuarea sociografiei, descrierea dintr-o altă perspectivă a unui teritoriu și a oamenilor unei epoci. Locul romanelor lui Závada este o localitate asemănătoare lui Tótkomlós, din județul Békés, Ungaria, iar personajele sunt slovaci strămutați aici în secolul XVIII. Ei vorbesc o limbă slovacă arhaică. Lumea formată de această limbă arhaică determină personajele romanelor. Textele literare ale lui Závada reflectă această lume a limbii care formează și identitatea personajelor; lăsarea limbii slovace arhaice înseamnă despărțirea de lumea satului.

Prezenta lucrare analizează dialogul între texte și dialogul în interiorul operelor precum și relațiile pe nivelul personajelor, povestirilor, narației, limbajului și genului. Am urmat cum se scrie mai de parte și cum este rescris sociografia, cum mută în centru din ce în ce mai mult familia și satul. Această sociografie va fi comparată cu romanul scurt, cele 4 romane, și cu nuvelele lui Závada. Romanele vor fi realizările problemei povestirii, modului narației, imposibilității prezentării realității, perspectivității, lucruri, cu care scriitorul a întâlnit în timpul scrierii sociografiei. Fiecare roman oferă o soluție la problema posibilității povestirii tradiției, istoriei, trecutului trăit cu ajutorul scrisorilor, al jurnalului, al magnetofonului și al naratorului. Istorisirile, oamenii, fotografiile, documentele citate în sociografie, limba și textul dialoghează cu textul romanelor. Textele literaturii și sociografiei scrise de Závada se determină reciproc încorporându-se în cercul hermeneutic al celuilalt, în lumea creată, în corpul celuilalt text.

Legătura dintre sociografie și romane poate fi tratată ca o problemă de gen literar. Bombitz face o încercare de a include romanele în grupa creațiilor literare înrudite cu sociografia literară, astfel fiecare scriere a lui Závada ar putea primi un caracter sociografic-literar. Pe de altă parte genul sociografiei "*Kulákprés*" poate fi „urnită” din registrul științific-sociologic. "*Kulákprés*" în primul rând este o sociografie de familie, care corespunde din toate punctele de vedere criteriilor de acest gen, și prezintă decăderea societății țărănești, prin mijloace științifice (sociologice). Dar acest lucru se dovedește a fi nesigur în opera amintită (mai ales în ediția din 2006). În primul rând trebuie să ne amintim de coperta, care încadrează lucrarea în șirul romanelor. Textul de pe copertă se integrează în opera beletristică a scriitorului.

Autorii studiilor, care au scris despre sociografia "*Kulákprés*" recunosc că aceasta corespunde criteriilor științifice, este o elaborare bine documentată, cu surse,

date și interviuri. Se recunoaște ușor drumul, modalitățile, prin care personajele, spațiile, timpul și sistemul de relații din sociografie ajung și în romane. Sociografia se materializează printr-un sistem de relații, printr-o lume, care va deveni spațiul lumii ale romanelor. Fiecare personaj nou, care va face parte acestui spațiu, se integrează aici, și n-am fi surprinși, nici în cazul în care am putea citi în ediția din 2006 despre Jadviga, Ondris sau Milota ca fiind locuitorii de altădată ai orașului, trăind mai departe în amintiri și în tradiția istorică. Totodată, această relație este reciprocă, și atâta timp, cât din punctul de vedere ale romanelor este important textul științific, Csuhai⁷ subliniază mijloacele autoricești, care s-au integrat în sociografie și pe care autorul îl folosește și în realizarea textelor științifice. Bombitz⁸ subliniază faptul: ”ficțiunea și perspectiva obiectivității științifice nu pot fi separate clar”. Csáki Judit pune mai ascutit întrebarea: ”ce este aceasta dacă nu un roman, un roman de familie?”⁹ Takács Ferenc subliniază, ”este o variantă de roman de tip spovedanie-mărturisire”¹⁰. Nici Závada nu respinge această încercare de definire a genului: ”Pentru mine îmi convine definiția de roman de familie”.¹¹

Jocul corpurilor textuale legate între ele prind viață prin multe firi, nu se limitează numai la nivelul scrierilor. Acest joc îl putem constata și în interiorul textelor: nu există un corp textual unitar ci sunt motive care se întrepătrund între ele, se transpun între ele, completându-se reciproc, dialogând, polemizând între ele, dând răspunsuri reciproc. Poetica romanelor, procedurile narrative, modul tratării textelor și ale fotografiilor, conceptul despre istorie și tradiție, care pot fi descoperite în romanele lui Závada Pál, nu pot fi separate de lumea și de către limba creată în sociografie, aceste elemente creând spațiul aferent al interpretării și al adoptării, plasându-le într-un context mai larg. Această mulțime a povestirilor este plasată într-un spațiu și într-un timp comun, la rândul lui materializându-se prin structuri noi, rescrise în privința genurilor. În dialogul corpurilor textuale definite de către contexte și personaje pasagere, conviețuitoare în

---

⁷ Csuhai 2007

⁸ Bombitz 2007

⁹ Csáki 2006

¹⁰ Takács 2006

¹¹ Hamvay 2006

spațiul comun, intră ca partener egal dialogal și o textură vizuală (prin fotografii, respectiv prin comentariile acestor fotografii).

Capitolele trei și patru au la bază următoarea ipoteză: textele lui Závada sunt legate unul de celălalt, (și de aceea) au oportunitatea de a încerca să prindă trecutul, dezvăluind puterea determinatoare a identității ideilor politice, economice, istorice și sociale ale oamenilor, respectiv ale comunităților propriu-zise. Atât în sociografia „*Kulákprés*”, cât și în operele literare, istoria are un rol de maximă importanță, în perspectivele macro- și microistoriei, în prezentările diferitelor structuri narative nu există un atașament aparte către o linearitate tradițională, respectiv al unei cerințe al obiectivității istoriei, părțile textuale ale romanelor construindu-se din mozaicuri de povestiri, astfel construind simultan - textual și vizual - și istoria. Analizând operele amintite dinspre conceptul de tradiție și istorie, interpretând operele - ca fiind posibilități ale narării trecutului - am văzut că putem vorbi despre un fel de mozaic al povestirilor, plasate într-un spațiu și timp comun larg perceput, iar povestirile sunt formatorii identității unei comunități.

Romanele lui Závada se reflectă asupra schimbărilor de viziuni, care au avut loc pe tărâmul științelor istoriei și ale literaturii. Povestirea trecutului Závada îl concepe ca pe o structură narativă, ținând cont că aceste povestiri ale trecutului (putând fi opere literare sau istorice), sunt construcții, de aceea nu au tăria de a putea reda în totalitate trecutul, fiind numai, și întotdeauna rezultate ale unor selecții, astfel fiecare document arătat nouă, este un text, care poartă în sine și limitele obiectivității. Istoria narată este implementată într-o limbă și într-un discurs cultural, și poate fi înțeles ca și o mulțime de texte complexe ale trecutului, astfel reflectând romanul istoric de metaficțiune postmodernă asupra istoriei, chiar ca un fel de text, respectiv asupra intertextualității textului narativ și în fine și asupra parodisticii.

Pe parcursul formării, în opera sociografică „*Kulákprés*” distanța rigidă dintre istoria oficială și aceea de istorie particulară, între realitate și ficțiune, se destramă, trecutul care poate fi descoperit și despre care se poate vorbi, va fi transformat într-un corp de texte, textuale și vizuale, capabil de dialog, cu acest gest mutându-l din spatele aparenței istoriei care poate fi obiectivizat, apropiindu-l de literatură, precum mai târziu, și în alte opere acest lucru se și întâmplă mai accentuat. Esența operelor literare ale lui

Závada este sublinierea gestului apropierei privind reprezentarea trecutului istoric și literar, trecerea dintre sociografie și romane realizându-se prin multiple legături.

După o prezentare amănunțită în „*Kulákprés*” asupra vieții și ale suferințelor comunității locale, - prezentarea uneori realizându-se pe scară națională, - în primul roman, în „*Jadviga párnája*”, care este o operă microistorică, obținem din perspectiva unui jurnal, o viziune de ansamblu asupra istoriei. Individul este poziționat în mediul social-istoric și este indispensabil de aceasta, trebuie să suporte viața și problemele ivite în acest mediu, precum și istoria propriu zisă, schimbările socio-economice, care devin părți ale microistoriei. Romanul *Milota*, din mai multe puncte de vedere scrie mai departe, chiar rescrie romanul *Jadviga*, naratorul istoriei locale, al istoriei culturii mierii și al macului, scrie totodată și o istorie particulară, formează această istorie, relatează evenimentele istorisite. Naratorul nostru autoreflexiv, ne captează atenția întotdeauna asupra istorisirilor, care sunt bine create, respectiv asupra genului povestirii, fiindcă istorisirile zdrobite, documentele pseudoistorice, povestirile falsificate, povestirile înfrumusețate își caută loc, unul lângă celălalt.

Istoria noastră particulară, istoria familiei noastre, istoria comunității noastre, istoria țării, ale neamului, toate sunt narrative care de altfel alcătuiesc totodată - fiind elemente de bază - și identitatea individului. *Jadviga párnája* și *Milota* au realizat aceea dimensiune, prin care evenimentele macroistorice, narrativele devin părți ale nivelului microistoric, pun în evidență prin ce modalități este creat identitatea individului prin istorisiri, istorii particulare, tradiție familială și cea a comunității. Aceștia sunt istorisirile care depind întotdeauna de o anumită perspectivă, de naratorul respectiv, de acela, care formează (și reformulează) povestirile, după preocupările lui. Astfel se dezintegrează istoria obiectivă, posibilitatea cunoașterii realității pe dinafara narrativei. Povestirile se zdrobesc, se sfâșie până ce ajung a fi de necunoscuți, chiar atunci, când naratorii diferiți formează după placul lor sau după hiaturile, deteriorările iminente aceste povestiri, generând cu acest gest, totodată și un proces de autovindecare, identitatea lor realizându-se prin promovarea mulțimii de povestiri, prezentate oportun. Nu schimbă cu nimic faptul că *Milota* se arată în postura atotștiutoare a povestirilor, fiind o sursă sigură de date autentice, un specialist înflăcărat al istoriei culturii și al istoriei locale.

Tradiția se recrează întotdeauna, de-alungul problemelor actuale, astfel poate să rămână ca formator al identității, inițiator al dialogului între trecut și prezent, între individ și comunitate. Milota, naratorul autoreflexiv conștientizează în cititor, că nu există naratorul independent, conceptul de narație inocentă este un fals, narațiunea depinde întotdeauna de perspective, de diferite structuri narative, și este definit de către limbaj. Această narațiune se și mută înspre ficțiune, constituându-se după regulile lui. Astfel cunoașterea realității devine imposibilă, dar nici nu poate să existe un astfel de scop, ci mai degrabă o „bună povestire”, scrisă cu un „stilou bun”, astfel istorisirea relatată ne place, e plauzibil, putând fi istorie particulară, putând fi comunitară, ori o istorie a culturii.

În *A fényképész utókora* problema în vizor se schimbă, scriitorul ne arată mai degrabă, cum devine prezentul de odinioară istorie, cum amuțesc lucrurile care ar putea face parte din identitate, cum se sfârșește dialogul dintre prezent și trecut. Trecutul ar putea trăi numai în dialog, dar numai printr-o reinterpretare continuă, printr-o cunoaștere, printr-o interpretare re-creatoare, însă întâlnim numai încercări firave, iar eroul principal se prăbușește printre aceste încercări. O prăpastie uriașă se deschide între trecut și prezent, după evenimentele secolului XX sosește amnezia, după care (nu întâmplător) nici prezentul nostru nu-l mai putem trăi/nu-l mai putem înțelege deloc.

Romanul istorisirilor mici și mari, al evenimentelor, istoriilor oficiale și al celor particulare se îngrămădesc una peste alta, firele acțiunilor, ale celor trei generații se reîntorc ritmic, dezlegând istoria unei jumătăți de secol, în timp ce percepem evenimentele petrecute, printr-o prezentare în ansamblu a celor auzite, văzute, conștientizate.

În romanul *Idegen testünk* se realizează rescrierea unei narative mitizate, care a devenit povestirea de bază a identității naționale secolului XX. Structura bine definită, tonul și forma de narațiune se rescrie, trece printr-o transcriere parodistică. Se reflectă intens gestul deconstrucției narativei fixate până acum, respectiv conștientizarea narativei create, parțiale. Sunt subliniate diferite părți ale șirului de evenimente ale narativei patetice, care prezintă momentul solemn al istoriei „bucuriei naționale”, iar altele – care nu contrazic și ele faptele istorice – sunt alese chiar de către narativele care le deconstruiesc. Trecutul se conturează prin pânza textelor, istorisirile sunt conectate

între ele, au relații între ele, dialoghează între ele, se întrepătrund, se rescriu unul pe celălalt. Nu există poveste distinsă, variantă unică omnipotentă, fiindcă narativele noastre care au un rol de creare al identității, sunt toate construcții, care folosesc selecția, relatează despre trecut prin prisma unui tip de text și tonalitate. În acest spirit trebuie să ne apropiem de trecut, cu intenția întrebării și al dialogului reinterpretării. Astfel putem focusa pe faptul că, din când în când ne creăm idealuri, ne asumăm o comunitate teoretică sau practică în așa fel, încât nici nu vedem pericolele ideologiei, consecințele realizării acestuia. Narativele mentale ale secolului XX au definit cursul istoriei, cunoașterea/recunoașterea acestui moment face posibil să înțelegem discursurile trecutului și ale prezentului.

Scrierile istorice ale lui Závada întotdeauna au în vizor individul, trecutul este abordat prin prisma prezentului, fie prin glasul individului, fie prin glasul unui narator plural prin care se naște câte o narativă nouă a povestirii. Scrierile deconstruiesc straturile fosilizate, și astfel amuțite ale istoriei secolului XX. Pentru acest lucru trebuie să fie creat o limbă și un glas al istorisirilor, prin conceptul istoriei deconstructibile, prin narativele tehnice, și astfel pășește pe drumuri noi. Fiecare roman este o prezentare a unei limbi, care poate fi potrivit pentru a se adresa trecutului, a unui glas, care poate vorbi cu valabilitate despre istorie, tradiție. Analiza acestor glasuri formează obiectivul capitolului următor.

Scrierile lui Závada – indiferent de gen literar – creează un spațiu comun al textelor, texte care se reflectă, se transpun, se încrucișează și dialoghează între ele. Acest spațiu al textelor are o structură socială, un limbaj, un sistem de obiceiuri, o tradiție bine definită, are trecut și prezent, este o rețea complexă de conexiuni, toate lucrurile sunt legate de povestiri, de personaje transgresive. Se naște un spațiu al cărui denumire devine inutil, precum și întrebarea real-fictiv pierde relevanța, și în acest spațiu textul sociografiei și al literaturii se află unul lângă celălalt, există întregindu-se reciproc, intră în dialog între ei, se rescriu, formând percepția celuilalt. Personajele se mișcă ici și colo în acest spațiu, prin fiecare personaj nou focusat se desprinde o lume nouă, alți oameni, povești noi, rețele de conexiuni. În sistemul de conexiuni concepute ca un graf, cu un maxim de 6 pași, printr-o strângere de mână oricare dintre ele poate fi contactat, numărul cunoștințelor, capitalul relațiilor nu este întâmplător și nici nu prezintă echilibru. Se ivesc

contactori, ajung în centru personaje care domină structura rețelei, iar în jurul lor se organizează lumi mici, ei sunt aceia care leagă între ele pe oameni, ei sunt cei care scurtează drumul între doi oameni. Astfel, ca o lume mică, funcționează și spațiile romanelor, în centru aflându-se unul sau două personaje, și prin ei se pot accesa alte lumi mici.

Dramele lui Závada susțin o legătură foarte strânsă cu romanele analizate, în așa fel încât scriu mai departe, rescriu și ei pe acelea, totodată croind și drumuri noi. Pe un limbaj al teatrului, cu ajutorul polifoniei acestuia, dând corului multiple interpretări, prin comasare de roluri, prin deplasarea tonurilor, prin hiaturi, promovări, sublinieri dă glas scriitorul personajelor cunoscute, plasate de altfel în istorisiri.

În drama *Janka estéi* hotarele ultimelor două romane sunt totalmente dezintegrate de către scriitor, Závada prin această dramă continuă cele două romane, printr-o altă perspectivă, printr-o altă problemă de chestiune rescrie povestirea. Textele dramelor se pot încadra în pânza corpurilor de texte analizate, și cu toate că nu întâlnim personaje noi, situațiile dramatice adaugă conexiuni noi între personajele respective, care în lumea romanelor nu aveau până la ora actuală legături între ei (Janka și Adler, Viola și Michel).

Scrierile lui Závada rescriu cadrul genurilor, fiecare text conținând multiple genuri, astfel ajung unul lângă celălalt, tipuri de texte oficiale și texte particulare, texte literare și texte științifice, variante de texte orale și texte scrise. Categoriile definite, hotarele categoriilor sunt deconstruite, sunt ajustate după exigențele narațiunii. Astfel textele interpretate după diferitele genuri, prind diferite aspecte noi ale operelor.

Operele literare scrise de Závada trec peste spațiile genurilor literare, în fiecare operă se îmbină genuri literare total opuse, care sunt puse una lângă alta, prin diferite tipuri de texte, de la texte personale la cele oficiale, de la texte literare la cele științifice, și variază de la texte orale la cele scrise. Definițiile categoriilor literare, barierele acestora sunt deci depășite, sunt schimbate după cerințele povestirii.

Interpretate ca diferite genuri de texte, sunt reliefate totodată și diferitele aspecte ale operelor. Scriitorul creează o lume fictivă pentru operele sale, o lume plină cu multiple relații, astfel scrierile pendulează mai tot timpul între roman și sociografie, dar se mișcă în același timp și între romane independente și între ciclul de romane. Vorbim aici despre ciclul de romane în sensul în care aceștia nu scad din independența și

valoarea creației, din contră, dau un alt sens, îmbogățind interpretarea acestor opere, indiferent dacă este vorba despre sociografie, nuvelă sau roman.

Scrierile lui Závada creează un spațiu de texte unde pot sta laolaltă sociografie și literatură, trecutul reconstruit cu ajutorul diferitelor genuri, perioade istorice, societate, comunitate și indivizi care de fapt populează acest spațiu. Legătura între texte este reciprocă, asemănător al unui dialog, și tocmai din această perspectivă ar avea bază, ar avea sens și dacă în spațiul textelor de sociografie s-ar rescrie personajele din romane, întâmplările acestora.

Závada în acest sens schimbă, deplasează conceptul operelor de artă percepute ca lucruri închise într-un cadru, separă literatura beletristică de literatura de fapte, suprascrive granițele dintre genuri, dintre lucrări, deschide acestea între ele spre comunicare. În același timp conturează o structură socială aparte în care funcționează un spațiu, unde întâmplările, personajele se schimbă și încearcă să-și construiască identitatea lor din istorie, din întâmplările povestite. Schimbă perspectiva obișnuită a textelor, conceptul despre aceste texte, și realizează o deschidere în direcția imaginii. În scrierile sale (fiind prezentă sau narată) imaginea și textul, relația dintre ei, capătă o dinamică, astfel dialoghează cu trecutul, textul cu fotografia, imaginea cu o altă imagine. Fotografia vizualizează, mărește clipa, subliniază o întâmplare, îngheață timpul, veșnic dă o impresie falsă aspectelor, dar între timp arată doar o perspectivă, care rămâne mut, dacă nu este nimeni să-i dea voce, dacă nu există text, care să-l facă să vorbească.

Această relație deschisă descoperirii și reinterpretării constante marchează drumul care prefigurează scrierile lui Závada de acum înainte, opere în naștere, în care vor fi folosite tehnici narrative tot mai noi, texte și imagini, realizându-se astfel o deschidere către celelate arte înrudite, iar din interacțiunea corpurilor textelor va rezulta interpretarea, și astfel re-scrierea continuă va da posibilitatea ca trecutul să fie re-povestit, chemând-ul acest trecut în dialog chiar dinspre prezent.

BIBLIOGRAFIE

Opere analizate

ZÁVADA Pál: *Kulákprés. Dokumentumok és kommentárok egy parasztgazdaság történetéhez*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1986.

SIPOS András–ZÁVADA Pál: *Statárium. Dokumentumszociográfia a „gyűjtogató kulákok” pereiről*. Vita Kiadó, Budapest, 1989.

ZÁVADA Pál: *Kulákprés. Család- és falutörténeti szociográfia Tótkomlós 1945–1956*. Szépirodalmi–Széphalom, Budapest, 1991.

ZÁVADA Pál: *Mielőtt elsötétül*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996.

ZÁVADA Pál: *Jadviga párnája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1997.

ZÁVADA Pál: *Milota*. Magvető Kiadó, Budapest, 2002.

ZÁVADA Pál: *A fényképész utókora*. Magvető Kiadó, Budapest, 2004.

ZÁVADA Pál: *Kulákprés. Család- és falutörténeti szociográfia. Tótkomlós 1945–1956*. Magvető Kiadó, Budapest, 2006.

ZÁVADA Pál: *Idegen testünk*. Magvető Kiadó, Budapest, 2008.

KORNISS Péter–ZÁVADA Pál: *Egy sor cigány. Huszonnégy mai magyar* Corvina Kiadó, Budapest, 2011.

ZÁVADA Pál: *Janka estéi. Három színdarab* Magvető Kiadó, Budapest, 2012.

Referințe

ÁCS Margit: Szociográfia. *Szín*, 2009/5., 92–97.

ADY Mária: Egyik dolog a másikat. 2013. február 18. Forrás: <http://ujnautilus.info/ady-egyik-dolog-a-masikat/> (Utolsó megtekintés időpontja: 2013. aug. 2.)

ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001., 91–99.

ANGYALOSI Gergely: A nagyszabás szétbomlása. Závada Pál: *Milota. Alföld*, 2002/10.

BAL, Mieke: A leírás mint narráció. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*, Kijárat Kiadó, Budapest, 1998, 135–171.

BÁN D. András: Nemzetiségi kérdés Braun Róbert munkáiban. *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport évkönyve*. Budapest, 1987., 133–145.

BÁN Imre: *A vizális antropológia felé*. Typotex Kiadó, Budapest, 2008, 7–11.

BÁN Zoltán András: Kardal. Interjú Závada Pállal. *Magyar Narancs* 2004. nov.

BÁN Zoltán András: Kardal. interjú Závada Pállal. *Magyar Narancs*, 2004. 10. 25.

BÁNYAI Éva: „Mindent elmondani és megmutatni sohasem lehet” *A Hét* 1999/2., 8.

BARABÁSI Albert László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Helikon Kiadó, Budapest, 2011.

BARTHA Ákos: Közelítések a szociográfia fogalmához. *Forrás*, 2013/5., 92–100.

BARTHES, Roland: *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.

BÁTHORI Csaba: Párban, páratlan. Závada Pál: *Jadviga párnája. Jelenkor*, 1998/3.

BÁTORLIGETI Mária: Nemzetieskedés és idegengyűlölet. *Eső* 2008/4. Tél.

BAZSÁNYI Sándor: Olvasó a présben. Závada Pál: *Kulákprés. Élet és Irodalom*, 2007. január 12.

BEDECS László: Pálfordulás. Závada Pál: *Jadviga párnája. Új Holnap*, 1998/3.

BERECK Annamária: „Jadviga sa smeje a smeje...”. *Jelenkor*, 2002/9.

BESZTERCZEY Judit: Tótkomlósra mindig jó hazatérni. *Békés megyei Hírlap* 2005. március

BIBÓ István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: *Válogatott tanulmányok II. kötet, 1945-1949*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.

BÓDIS Zoltán: Az eltűnés tapasztalata. *Alföld*, 1997/ 6.

BOMBITZ Attila: Az építkezés öröme. Závada Pál: *Milota. Új forrás*, 2003/06.

BOMBITZ Attila: „Körülíróan lassú közelítés”. Závada Pál: *Kulákprés. Irodalmi Jelen*, 2007/5, VII. évf., 67. szám

BORDÁS Sándor: „Írni, mintha mondanám. Hogy olvassa mintha hallaná.” Regényes önéletírás és/vagy az önéletírás regénye? Závada Pál: *Milota. Tiszatáj*, LVII. évf. 3.

BORI Erzsébet: Kisebb-nagyobb kockázatok. Interjú Závada Pállal. *Magyar Narancs* 2002. április 11.

BORI Imre: *Szociográfiák nyomában*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1997.

BRAUN Róbert: *A falu lélektana*. Társadalomtudományi Társaság Szociográfiai Szakosztályának Közleményei 1., 1913.

BRAUN, Peter: A kultúra és az elbeszélés. A kultúratudományos narratológiáért. In: Biczó Gábor – Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003, 27–42.

BUNDULA István: A nép érdeke így kívánta. Závada Pál: *Kulákprés*. Magyar Narancs 2007/9.

BURKE, Peter: Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2000, 37–53.

CARR, David: A történelem realitása. In: N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijarat Kiadó, Budapest, 1999, 69–84.

COHN, Dorrit: Áttetsző tudatok. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei II*. Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996, 103–194.

CSÁKI Judit: Valóságregény. *Medical Tribune – Évzáró*, 2006. december 21.

CSEKE Péter: *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei*. Magyar Napló Kiadó, 2008.

CSÓÓRI–ELEK–OLÁH–ROTT: Mi az, amiben élünk? Az irodalmi szociográfia napjainkban – Csoóri Sándor, Elek Tibor, Oláh János, Rott József kerekasztal-beszélgetése. *Kortárs*, 2003. február. Forrás: <http://www.kortaronline.hu/2003/02/mi-az-amiben-elunk/8254> (Utolsó meglátogatás ideje: 2013. július 12.)

CSUHAI István: Búcsú és megérkezés. Závada Pál: *Kulákprés. Beszélő*, 2007/4, XII. évf., 4.

- DARVAS József, Magyarország felfedezése, *Kortárs*, 1968/9., 1347–1360.
- DE MAN, Paul: Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji* 1997/2–3., 93–107.
- DÓSA Mariann: Egy történet története. Závada Pál: *Kulákprés. Szociológiai Szemle*, 2007/3–4., 294–296.
- DÖMÖTÖR Ági: *A szépirodalom már nem tud kedélyeket fölborzolni*. Interjú Závada Pállal. origo.hu. 2008. június 6. Forrás: <http://www.origo.hu/kultura/20080605-zavada-pal-interju-megjelent-az-idegen-testunk-zsidokerdes-antiszemizmus.html>
(Utolsó megtekintés időpontja: 2013. 08. 30.)
- ELEK Tibor: „...hogyan tudod elmesélni” Beszélgetés Darvasi Lászlóval és Závada Pállal. *Bárka* 2002/3.
- FARKAS Zoltán: Társadalomelmélet. Az intézményes szociológia elmélete I. Bíbor Kiadó, 2010., 29–32.
- FARKAS Zsolt – KISS Noémi – MARNO János – NÉMETH Gábor – SZILÁGYI Zsófia – ZÁVADA Pál: Szex-tett beszélgetés a *Milotáról*: Mézes-mákos. *Lettre*, 2002. Ősz, 46.
- FAY, Brian: Unconventional history. *History and Theory* 2002 december 1–6. Forrás: <http://www.historyandtheory.org/authorpdfs/fay.pdf> (2013. 08. 02.)
- FERCH Magda: Talált tárgyak. Závada Pál falutörténeti szociográfiája. Magyar Nemzet, 2006. dec. 9.
- FLAUBERT, Gustave: *Érzelmek iskolája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- FÜLEP Lajos: Szabó Dezső regénye. *Nyugat*, 1919/16-17. szám
- FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin: *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*. Szeged, 2006. Forrás: <http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/tankonyv/tartalom.html> (Utolsó megtekintés ideje: 2013. szeptember 6.)
- GÁCS Anna: „Isten bizony ezekkel a szavakkal”. Email-interjú Závada Pállal. *Beszélő* 2002/5.
- GENETTE, Gérard: Az elbeszélő diszkurzus. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I*. Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996, 61–98.

GENETTE, Gérard: Transztextualitás. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 1996/1–2, 82–91.

GENETTE, Gérard: *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2006.

GYÁNI Gábor: Történelem és regény: a történelmi regény. *Tiszatáj* 2004/4., 78–92.

GYÖRFFY Miklós: Csoportkép testrészeinkről. *Műút* 2008/9.

HAMVAY Péter: A siker forgandó. Interjú Závada Pállal. *Népszava* 2005. márc. 16.

HAMVAY Béla: Az „érzelmes szövegelés” később jött. Interjú Závada Pállal. *Népszava* 2006. november 28.

HITES Sándor: A történelem és a metafikció az angolszász regényirodalom közelmúltjában. *Forrás* 2002/6.

HUTCHEON, Linda: *A Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction*. Routledge, London and New York, 1988.

HUTCHEON, Linda: *The Politics of Postmodernism*. Routledge, London and New York, 1989.

ICKSTADT, Heinz: Történelem, elbeszélés és fotográfia kimerevített pillanata. In: Bán Zsófia–Turai Hedvig (szerk.): *Exponált emlék. Családi képek a magán- és közösségi emlékezetben*. Műkritikusok Nemzetközi Szövetsége AICA Magyar Tagozata, Budapest, 2008, 59–68.

K. HORVÁTH Zsolt: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történelmi probléma. In: Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája*. L’Harmattan – Atelier Kiadó, Budapest, 2003, 81–102.

KARAFIÁTH Orsolya: A nagyregény művészete. Interjú Závada Pállal. *Terasz*, 2002. Forrás: <http://zavada.irolap.hu/hu/a-nagyregeny-muveszete>

KÁROLYI Csaba: Hadd legyen neki az írás olyan, mint a szerelem. Interjú Závada Pállal. *Élet és Irodalom*, 2000. július 28.

KÁROLYI Csaba: Mézes-mákos testvérszerelem avagy a nagy dumás Milota. *Jelenkor*, 2003/1, 110/115.

KÁROLYI Csaba: Koronként azonos mozgatórugók. Interjú Závada Pállal. *Élet és Irodalom*, 2006. december 22.

KEIM, Jean A.: A fényképezés és a halál. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1997, 147–160.

KERESZTESI József: Magyar danse macabre. *Műút* 2008/9.

KERESZTÚRSZKI Ida: „...Megtaláltuk Jadviga párnáját...” Závada Pál regényének recepciója mint a dél-alföldi szlovákok identitását alakító diskurzus? In: Kalla Zsuzsa–Takáts József–Tverdota György (szerk.): *Kultusz, mű, identitás. Kultusztörténeti tanulmányok 4.* Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2005, 311–323.

KERESZTURY Tibor: A nulláról kell elindulni. Interjú Závada Pállal. 2012. október 15. Forrás: <http://www.litera.hu/hirek/a-nullarol-kell-elindulni-72178> (Utolsó megtekintés időpontja: 2013. aug. 2.)

KIBÉDI VARGA Áron: Történelem, történet, regény. *Tiszatáj* 2004/4., 92–97.

KINDE Annamária: A szépírás óriási, szabad terében. Interjú Závada Pállal. Erdélyi Riport, 2007. február.

KISANTAL Tamás: A történetírásban újabban meghonosodott fordulatokról. In: Uő (szerk.): *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem.* Kijárat Kiadó, Budapest, 2009., 9–31.

KISANTAL Tamás: TörtéNet – elmélet. Gondolatok a történelem nem narrativista elképzeléséről. *Aetas* 2012/1., 198–214.

KITTLER, Friedrich: *Optikai médiumok.* Magyar Műhely Kiadó–Ráció Kiadó, Budapest, 2005.

KOSELLECK, Reinhart: Történelem, történetek és formális időstruktúrák. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája.* Kijárat Kiadó, Budapest, 2000, 25–35.

KÖRMENDY Zsuzsanna: Hívatlan vendégszöveg. *Magyar Nemzet*, 2008. júl. 12.

KÖRÖSSI P. József: Ha elég markáns az alak, az a jó. Interjú Závada Pállal. *Várad* 2009/6–7.

LAIK Eszter: *Mivé lett a szociográfia?* A Litera estjén a szociográfiairól beszélgettek a meghívott vendégek: Bódis Kriszta, Szűcs Teri, Tódor János és Závada

Pál. Az írókat Munk Veronika kérdezte. Forrás: <http://www.irodalmijelen.hu/05242013-1544/mive-lett-szociografia> (Utolsó megtekintés ideje: 2013. július 12.)

LEJEUNE, Philippe: Önéletírás, élettörténet, napló. L'Harmattan Kiadó, 2003.

MARGÓCSY István: Margináliák. Závada Pál: *Milota*. 2000. 2002/07-08.

MÁRKUS Béla: Üdvtörténetből hanyatlástörténet. *Új forrás*, 1998/1.

MÁRKUS István: Az új falukutatás problémái. *Valóság*, 1946/6–9. szám, 51–60.

MÁRTON László: A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben. In: Uő: *Az áhítatos embergép*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999, 235–266.

MÁTRAHÁZI Zsuzsa: Nyugtalanító témákról érdemes írnom. Interjú Závada Pállal. *Könyvhét* 2008. augusztus, 15–16. szám, 444–445.

MÁTRAHÁZI Zsuzsa: Sarkunkban a gagyit elutasítók nemzedéke. Interjú Závada Pállal. *Könyvhét*. 2013. aug. 30. Forrás: <http://www.konyv7.hu/magyar/menupontok/felso-menusor/folyoirat/zavada-pal-muveszeti-agak-kapcsolatarol-olvasasnepszerusitesrol-beszeli> (Megtekintés időpontja: 2013. szept. 7.)

MÉNESI Gábor: Mindennek egyesülnie kell, ami szétszakított. *Bárka*, 2009/2.

MITCHELL, William J. Thomas: A képi fordulat. In: Blaskó Ágnes – Margitházi Beja (szerk.): *Vizuális kommunikáció*. Typotex Kiadó, Budapest, 2010, 171–198.

MURÁNYI Krisztina: Závada Pál és Dráma. 2012. dec. 17. Forrás: http://konyves.blog.hu/2012/12/17/zavada_pal_janka_estei (Utolsó megtekintés időpontja: 2013. aug. 2.)

NÁDRA Valéria: Személyesen is mélyen érintve. Interjú Závada Pállal. *Kritika*, 2005. jún.

NAGY Gabriella: Vegyeskari szólamok. *Litera*, 2003. október 24.

NÉMETH Gábor–JÁNOSSY Lajos: Talpig regényben. Interjú Závada Pállal. *Litera nagyvizit. Lettre Internationale*, 2008. ősz.

NÉMETH Zoltán: A történeti narratíva jelentése. *Tiszatáj* 2004/6., 73–77.

NOVÁK Imre: Szociografikus író az egyetemesség sorskérdéseiről: Závada Pál. *Új Katedra* 2011/10, 20–21.

OLASZ Sándor: „Más idő? Más világ?” Az együttlátás és elbizonytalanítás poétikai változatai az újabb történelmi regényekben. In: Jankovics József (szerk.): *„Nem*

súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007.

OLASZ Sándor: Idegen testünk. *Forrás*, 2009. jún.

ÓRSZIGETHY Erzsébet–LETENYEI László: Magyarországi szociográfiák – bibliográfia. Forrás: <http://sociography.eu/2012/10/17/magyarorszagi-szociografiak-bibliografia/> (Utolsó megtekintés ideje: 2013. július 12.)

PAPP István: A Magyar Közösség ábrázolása Závada Pál *Idegen testünk* című regényében. *Kommentár*, 2009/3.

PAPP Sándor Zsigmond: A mondatokban lappang a képzelet. Interjú Závada Pállal. *Népszabadság*, 2008. jún. 18.

PAVIS, Patrice: *Színházi szótár*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2005.

RÁCZ I. Péter: A történeti narratíva poétikai szerepe a mai magyar irodalomban. Márton László, Láng Zsolt, Háy János és Darvasi László regényei. *Prae* 2000/1–2. 117–156.

RADICS Viktória: Saját hangjaink. *kultura.hu* 2008. jún. 3.

RADNÓTI Sándor: Az eltűntek meghatározása. *Beszélő*, 1996. dec.

RAKOVSKY Zsuzsa: A vadasmártás íze. Interjú Závada Pállal a *Jadviga párnája* című regényéről. *Beszélő*, 1998/5.

RICOEUR, Paul: Az én és az elbeszélte azonosság. In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 373–411.

RICOEUR, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In: N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999, 51–67.

ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

RÜSEN, Jörn: A történelem retorikája. In: N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1999, 39–50.

RYAN, Marie-Laure: A belemerülés és allegóriái: a virtuális narráció a posztmodern prózában. In: Bene Adrián, Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2007. 209–241.

SÁNDOR Zsuzsanna: Az író ne tévesszen szerepet. Závada Pál kétségekről és sikerről. Interjú Závada Pállal. *168 óra*, 2002. máj. 16.

SÁNDOR Zsuzsanna: A szégyen könyve. Závada Pál mulasztásról és közönyről. Interjú Závada Pállal. *168 óra*, 2004/51.

SÁNDOR Zsuzsanna: Ölelések és viszolygások. Interjú Závada Pállal. *168 óra*, 2008. máj. 22.

SELYEM Zsuzsa: Hol a határ? És miért meséli el a „mi” 2008-ban az 1940-es második bécsi döntést Závada Pál *Idegen testünk* című regényében? *Korunk*, 2008/11., 94–100.

SONTAG, Susan: *A fényképezésről*. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2010.

SZAJBÉLY Mihály: *A nemzeti narratíva szerepe a világos utáni magyar irodalomban*. Argumentum Kiadó, 2005.

SZALMA Anna-Mária: Fénykép a 20. században – a 20. század fényképe. *Korunk* 2011/3., 34–44.

SZÁVAI Dorottya: Mézes-mákos testamentum. Závada Pál: *Milota. Kortárs*, 2002/12.

SZÉLPÁL Livia: A történelem jövője: bevezetés egy nem hagyományos történetírás (unconventional history) elméletébe. *Aetas* 2007/1., 135–146.

SZÉLPÁL Livia: *Sommersby*, avagy *Martin Guerre* visszatérése a történelem és film kapcsolatának tükrében. *Aetas* 2010/3., 172–184.

SZILÁGYI Zsófia: Műfaj és szövegtér. *ItK* 1998 / 3–4., 514–533.

SZILÁGYI Zsófia: Méhraj galamb alakban. Závada Pál: *Milota. Bárka*, 2002/6., 115–121.

SZILI József: *A poétikai műnemek interkulturális elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997., 17–57.

SZIRÁK Péter: Szóval nehéz. A magyar prózáról 2001 júliusában. *Bárka* 2001/5., 53–71.

SZIRÁK Péter: A másolat-lét mesterkedései. Megjegyzések a posztmodern elbeszélő prózáról. *Alföld* 2003/2., 58–67.

SZTOMPKA, Piotr: *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*. Gondolat Kiadó, Budapest–Pécs, 2009.

T. KISS Tamás: A társadalmi valóság vonzásában. *Zempléni Múzsza*, 2010/2., 18–28.

TAKÁCS Ferenc: Eltűnt idő. *Népszabadság*, 2006. dec. 16.

TAKÁCS Ferenc: Hibridisztán. *Mozgó Világ* 2008. aug.

TÓDOR János: *A szociográfiától a regényekig*. Interjú Závada Pállal a *Jadviga párnája* és *Milota* keletkezéstörténetéről. 2005. május 30. Forrás: <http://zavada.irolap.hu/hu/a-szociografiatol-a-regenyekig> (Utolsó megtekintés időpontja: 2013. augusztus 2.)

TOLDI Éva: A múltrepresentáció lehetőségei. A történelmi regény a kilencvenes évek magyar prózájában. *Híd* 2007/8., 52–63.

VARGA István: *Harc az óriásregénnyel*. Závada Pál: *Milota*. Forrás: <http://www.bibl.u-szeged.hu/mirror/zetna/zetna/zek/folyoiratok/66/vargai.html> (Utolsó megtekintés: 2013. augusztus 2.)

VEYNE, Paul: Sem tények, sem geometriai létező, hanem cselekmények. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2000, 65–80.

VINCZE Hanna Orsolya: Tények és toposzok a történelemírás narrativista elméleteiben. In: Gagyí József (szerk.): *Emlékezet és kommunikáció. Narratívák az egyéni, a társas és a közösségi identitás teremtésében*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2007, 57–66.

WHITE, Hayden: *A történelem terhe*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

ZÁVADA Pál: Filmszociográfiák a faluról és a történelemről. *Filmkultúra* 1988/3., 53–66.

ZELKI János: *Arctalan árnyak*. Interjú Závada Pállal. Forrás: <http://litera.initon.hu/hirek/arctalan-arnyak> (Utolsó megtekintés: 2013. augusztus 2.)